

Kunsten at eje en kirkegård

To nye håndbøger – begrænsninger og visioner

Af Mette Fauerskov, landskabsarkitekt,
og Elof Westergaard, provst

De danske kirkegårde er GRØNNE anlæg. Det er komplekse anlæg, der foruden deres fysiske fremtræden rummer et hav af forskellige aspekter: De etiske, de lokale, de historiske, de æstetiske, de arkæologiske, de teologiske, de samfundsmæssige, de landskabelige, de åndelige, de gartneriske, de kulturhistoriske, samt liv/død -aspektet for blot at nævne nogle. Et kig gennem de seneste årsskrifter dokumenterer dette, og det er vel en af forklaringerne på, at vi til stadighed kan udvikle vores forståelse for disse indhegnede, afgrænsede rum, og måske også på, hvorfor vi kirkegårdsnørder er så begejstrede og glade for de danske kirkegårde.

Kirkegårdene bærer bl.a. kulturhistoriske værdier. Her et smukt, mosdækket dige og bevaringsværdige gravsteder på Øster Starup Kirkegård.
Foto: Mette Fauerskov.

De to håndbøger "Praktisk håndbog i kirkegårdsdrift" og "Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde"¹⁾ er udtryk for en anerkendelse af, at kirkegårdene er grønne områder, der er dynamiske og behøver pleje i modsætning til statiske anlæg, der skal vedligeholdes eller renholdes. Et enkelt aspekt på kirkegårdsområdet er nu blevet grundigt beskrevet og uddybet. Tak for det.

Håndbøgerne er en tilpasning og videreudvikling af et driftstyringssystem, der bl.a. har været i anvendelse i de statslige og kommunale grønne forvaltninger gennem de sidste 20 år. Det er et fagligt solidt og godt gennemprøvet system, der er udviklet af landskabsarkitekter og grønne forvaltere, og som både finder anvendelse til beskrivelse af grønne plejeopgaver, der udføres af egne ansatte, og opgaver, der udbydes i licitation.

Som arbejdsredskab i hænderne på veluddannede kirkegårdsledere og landskabsarkitekter er der ingen tvivl om, at de nye håndbøger kan blive til stor hjælp, både når det handler om at beskrive kirkegårdens driftsopgaver over for egne ansatte, og når opgaven skal beskrives over for eksterne gartnerfirmaer. De nye håndbøger kan desuden direkte eller indirekte være med til at understøtte en stærkere økonomistyring af kirkegårdene.

Som led i det professionelle arbejde er der heller ingen tvivl om, at håndbøgerne vil bidrage til en bedre kommunikation mellem de involverede parter. Ved hjælp af bøgernes præcise definitioner, beskrivelser og illustrationer vil det f.eks. blive nemmere at forklare og diskutere plejeniveau og kvalitet af plejetiltag med menighedsrådene og at definere den konkrete arbejdsopgave i dialog med de udførende medarbejdere. Både med og uden en kobling af plejeindsats og driftsøkonomi vil menighedsrådene være "bedre klædt på" til en faglig drøftelse og vil derved bedre kunne træffe sine beslutninger om driften.

Forståelse for den enkelte kirkegårds egenart

Håndbøgerne vil således være til stor hjælp, når plejeopgaverne for en konkret kirkegård skal beskrives. Men for at kunne lave en plejeplan, er det en nødvendig forudsætning, at man har:

1. En dyb forståelse af kirkegården som helhed
2. En vision for kirkegårdens udvikling

I "Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde" beskrives det, at arbejdet med en plejeplan bl.a. indeholder faserne: Fremskaffelse af kortmateriale, registrering af de eksisterende forhold, fastsættelse af mål for og hensigter med kirkegården samt valg af elementer.

På mange af de små og mellemstore kirkegårde findes der kun et kirkegårdskort, der angiver placeringen af gravpladser, kirkebygning og dige. En forudsætning for overhovedet at komme i gang med en plejeplan er altså, at der må investeres i en opmåling, der også medtager alle de fysisk synlige elementer som træer, hække, græs, busketter, stier, belægnings mv. Når en plan, der viser alle de eksisterende elementer suppleres med en registrering af, hvilke gravsteder, der er i brug, får man et rigtig godt overblik og et grundlag for at nærme sig en forståelse af kirkegården, idet registreringsplanen sætter gang i en bevidstgørelse af, hvad man har med at gøre. Det er vores erfaring, at en sådan plan kan fungere som øjenåbner for menighedsrådene.

Eksempel på registreringsplan. Gravsteder med grøn farve er i brug. Gravsteder med gul farve er bevaringsværdige.

I "Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde" kan man læse, at den fysiske registreringsplan udgør DET nødvendige grundlag for arbejdet med en plejeplan. Det er imidlertid ikke nok. Kirkegårde er mere end sine fysiske, synlige bestanddele, og en dybere forståelse for dette er derfor også en nødvendig forudsætning for at kunne arbejde med en plejeplan.

Generelt set er sansningen af kirkegårdens egenart som et fysisk rum, der er forskellig fra den omgivende verden, væsentlig at have med. Kirkegården er ikke en bypark, selvom den indeholder de samme delelementer som f.eks. græs, hække og træer. Den rummer også gravminder og andre anderledes flygtige tegn som buketter, kranse og kitch, der alt sammen udtrykker et savn af den døde og en taknemmelighed for det liv, der blev delt. Kirkegården er et anderledes sted, en hybrid af natur og kultur, et hul i bykortet, et rum mellem by og natur. Det kan konkret ses ved f.eks. at gå ind på GoogleEarth og zoome ind på ens egen kirkegård. Den er tydeligvis et rum i relation til andre rum, til by og skov, til natur og kultur, men samtidig er den, mentalt set, et meget anderledes rum.

Nogle af de mange andre aspekter er nævnt indledningsvis, men specifikt for den enkelte kirkegård betyder det, at man bl.a. må prøve at beskrive kirkegårdens særlige karakter og stemning, eller stedets ånd om man vil. Det kan være vanskeligt i en tid, hvor mobilitet og nedbrydning af grænser er i højsædet, men det er vigtigt at tage udgangspunkt i den enkelte kirkegård og at prøve at besvare spørgsmål som: Hvad er dette for et særligt sted? Hvad kan dette sted? Hvilken betydning har det? Er der vigtige udsigtsforhold? Ud- og indkigsforhold? Relation til de nære og fjerne omgivelser? Er der terræn- eller landskabsmæssige forhold af særlig art? Hvad er kirkegårdens overordnede præg: Park, have eller natur? Hvordan er forholdet mellem individ og fællesskab på kirkegården? Kirkegårdens historie? Er der anlæg, som er blevet udviklet over tid, som har en særlig betydning? Er der bevaringsværdige gamle strukturer eller elementer? Er der bevaringsværdige, lokale særpræg? Osv., osv.

Spørgsmålene kan lyde vanskelige, og de udfordrer til svar, der består af mere end et grønt driftsstyringsprog. De kan bruges som mulige guidelines til at finde frem til det enkelte anlægs essens.

Når det er vigtigt for os at fremhæve betydningen af at tage udgangspunkt i det konkrete anlæg, skyldes det, at noget af det særlige ved de danske kirkegårde er, at de er karakteriseret

af en stor variation ud over landet. Kirkegårde er smukke og kendetegnet ved en enkelthed og en diversitet, som man bør søge at fastholde. F.eks. findes der i et vindblæst vestjysk landsogn en beskeden nøjsomhed, en "tørhed" og et begrænset udvalg af planter, mens en sjællandsk kirkegård toner frem parkagtig grøn med høje træer og en saftig frodighed.

Kun på baggrund af en sådan indgående forståelse for det enkelte anlæg vil det være muligt at fastlægge de mål for plejen, som ifølge "Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde" udgør den næste fase i arbejdet med plejeplanen. Når der er tilvejebragt en dyb forståelse for anlægget, og målene for plejen er lagt fast, kan elementerne vælges, beskrives og opmåles. Med et grundigt forarbejde vil dette være relativt simpelt, fordi de mange muligheder, der er beskrevet i håndbogen, vil være indskrænket, og der ligger en fælles forståelse og et fælles sprog bag valgene.

Vision for kirkegårdens udvikling

Hverken i "Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde" eller i "Praktisk håndbog i kirkegårdsdrift" nævnes imidlertid ét ord om kirkegårdens udvikling. Det er en mangel. Anlæggets pleje er uløseligt forbundet med spørgsmålet om, hvordan det skal udvikle sig, men det er altså et spørgsmål, man har valgt ikke at inkludere i kvalitetsbeskrivelserne.

Det ligger i grønne anlægs karakter, at det er anlæg, der hele tiden udvikler sig, og derfor er tidsfaktoren betydningsfuld. Grønne anlæg er "langsomme skuespil", så hvis ikke man har en vision for det samlede anlægs udvikling, vil plejeplanen blot blive en fastfrysning af den nuværende situation, noget af haveanlæggets dynamik vil forsvinde, og der vil være en fare for, at man i stedet for et langsomt skuespil får et "bygget", grønt anlæg.

Dertil kommer, at kirkegårde er funktionelle brugsanlæg, hvortil mange behov og ønsker ændrer sig i takt med samfundets udvikling. Det ligger altså også i kirkegårdsanlæggenes natur, at de til stadighed må tilpasses til de aktuelle behov, eksempelvis i forhold til antallet af gravsteder, udbudet af gravstedstyper, tilgængelighed for handicappede, arbejdsmiljø mm.

En metode, man kan bruge, når der skal arbejdes med visioner for en kirkegårds udvikling, er at udarbejde en udviklingsplan. En udviklingsplan kan danne grundlag for nuværende og kommende menighedsråds arbejde med udvikling og til-

pasning af kirkegården, og den kan samtidig være medvirkende til både at sikre en kontinuitet i arbejdet og en sammenhæng mellem visioner og plejeplan. Lad os tage et eksempel fra Øster Starup Kirkegård i Veje Provsti.

Udviklingsplan for Øster Starup Kirkegård

Når man sammenligner de to luftfotos af Øster Starup Kirkegård fra henholdsvis 1972 og 2008 kan man se, at der stort ikke er sket ændringer på kirkegården i 36 år. Havde vi haft et foto fra 1950 ville det givetvis se ligesådan ud. I den lange periode er der imidlertid sket store ændringer i samfundet, og der havde derfor i 2008 samlet sig en række problemstillinger, som menighedsrådet ønskede at løse ved at udarbejde en udviklingsplan. De primære udfordringer på kirkegården er typiske for mange landsbykirkegårde, og flere af dem er både æstetisk og funktionelt problematiske og driftsøkonomisk uhensigtsmæssige. Først og fremmest var omkring en fjerdedel af kirkegårdens gravsteder ledige, og menighedsrådet forventede, at dette antal ville stige. Dertil kom, at der var behov for flere urnegravsteder, at der var ønske om at kunne tilbyde nye gravstedstyper, at den nuværende gravstedsstruktur ikke umiddelbart kunne ændres til to-pladsers gravsteder, som er de mest efterspurgte i dag, samt at tilgængeligheden til kirken ønskedes forbedret.

Øster Starup Kirkegård er en middelstor landsbykirkegård, der fremtræder som et fornemt anlæg, der er karakteriseret af

Tv.: Luftfoto fra Øster Starup Kirkegård 1972.

Th.: Luftfoto fra Øster Starup Kirkegård 2008. DDO, © COWI

Stynede lindetræer står som randtræer og definerer kirkegårdens rum. Øster Starup Kirkegård.
Foto: Mette Fauerskov.

stynede lindetræer langs digerne, et homogent mønster af fine gravstedshække af avnbøg, markante portaler og af en kirkebygning, der fremstår hævet på et græsklædt, hvælvet terræn. Dertil kommer, at der er meget smukke landskabsudsigter mod nord, øst og syd. Gravstedsstrukturen er præget af, at størstedelen af gravstederne ligger samlet i store "klumper", og af de mange ledige felter. Urnegravsteder ligger spredt rundt på kirkegården, hvor de er indrettet i nedlagte, traditionelle gravsteder på en lidt tilfældig måde.

En beregning af det forventede fremtidige gravpladsbehov viste, at der vil blive behov for mindre end halvdelen af de kistegravpladser, der er i dag, og at der vil blive behov for flere urnegravpladser. Det betyder, at der vil blive et tiltagende arealoverskud. Udviklingsplanens strategi er at indføre en stram styring af, hvilke gravsteder der nysælges, således at de arealer, der efterhånden bliver ledige, kan bruges til grønne fællesarealer, nye gravstedstyper og til små, individuelle gravsteder.

Øster Starup Kirkegård ligger med en fin kontakt til det omgivende landskab.
Foto: Mette Fauerskov.

Hovedtrækkene i udviklingsplanen er, at de traditionelle gravsteder koncentrereres tæt omkring kirken og omgives af en bred bræmme af græs helt ud til digerne, således at græstæppet bliver en samlende, grøn flade. Kirkegårdens frodighed og dynamik styrkes yderligere ved at plante mindre, løvfældende og blomstrende træer. Som helhed vil kirkegården derved få et mere parkpræget udtryk, der har reference til de græsklædte kirkegårde fra før 1800-tallet.

For at kunne gennemføre en udviklingsplan så nænsomt som muligt og for at fastholde noget af kirkegårdens nuværende struktur, er de fremtidige gravsteder placeret med udgangspunkt i gravstedernes nuværende, klumpvise placering. Således fastholdes gravsteds-"karreernes" yderste gravsteder langs stierne, mens de indre gravsteder efterhånden "saneres" væk. Herved vil der blive stiadgang til alle gravsteder, samtidig med at de kan opdeles i de størrelser, der er efterspørgsel

Eksempel på udviklingsplan, der bl.a. tilpasser antallet af gravpladser til det aktuelle behov i Øster Starup.

efter. Inde i gravsteds-”karréerne” er der græs, og her kan der placeres bænke, hvor man kan opholde sig uforstyrret. I det store, sammenhængende græsareal langs digerne placeres de nyere gravstedstyper, der detailplanlægges efterhånden som det bliver aktuelt.

Udviklingsplanen er i 2010 vedtaget af menighedsrådet og godkendt af provstiet, og med planen i hånden ved graveren nu ikke alene hvilke gravsteder, der kan sælges. Hun ved også, hvordan kirkegården skal udvikle sig og kan stille og roligt, efterhånden som sammenhængende gravstedsarealer bliver ledige, få dem omlagt i græs eller til nye gravstedstyper. Herved vil kirkegården efterhånden både blive mere grøn, og den vil blive billigere at pleje.

Kirkegårdenes taktilitet

Det er for os at se væsentligt, at tilgangen til kirkegårdskulturen er præget af det taktile. Ordet ”taktil” kommer af det latinske ”tactilis”, som betyder ”som kan berøres”. I denne sammenhæng handler det om at vægte den enkelte kirkegård, sådan rent håndgribeligt, som den kan besigtiges.

Det er vores erfaring som henholdsvis landskabsarkitekt og provst, at ikke mindst menighedsråd og kirkegårdsbestyrelser ofte står temmelig faglende overfor den opgave, det er at forholde sig til kirkegårdens drift og plejeniveau. Man er stærkt forbundet med sin kirkegård og optaget af at værne om det sted, hvor familiemedlemmer eller gamle naboer ligger begravet. Kirkegården er et sted, der bliver agtet højt. Man ser derfor som menighedsråd og kirkegårdsbestyrelse efter, om der er rent og pænt på kirkegården, om gruset er revet, og om der er ukrudt på gravstederne. Man vil gerne leve op til Peter Palladius’ gamle anmodning. Peter Palladius var Sjællands første lutherske biskop, og han skrev i sin Visitationsbog fra 1540’erne: ”Kirkegården skal også altid være ren og ordentlig... Sørg derfor også for, at den seng, som I skal ligge længst tid i, altid er ren og smukt indhegnet...”²⁾

Spørgsmålene om renhedsgrad og velplejethed er nogle af de forhold, der indgår i en plejeplan. Men en gennemarbejdet plejeplan løfter sig så at sige over dette niveau, idet den tager udgangspunkt i en mere overordnet stillingtagen til kirkegårdens udtryk, eksempelvis til om hver del af anlægget skal have natur-, park- eller havekarakter.

Det er hverken rimeligt eller forventeligt, at menighedsrådene selv vil kunne udarbejde en plejeplan. Plejeplanen må udarbejdes af fagfolk, og håndbøgerne bidrager med et fælles, professionelt sprog. De to nye håndbøger for kirkegårdsdrift

er som allerede nævnt gode redskaber, som giver mulighed for såvel en bedre styring som øget samtale om ens kirkegård. De giver et mere taktilt sprog til at tale om kirkegården på. Dvs. at bøgerne også kan være med til at skærpe blikket for det konkrete. Og som en del af en mere omfattende og visionær udviklingsplan for den respektive kirkegård, kan de også bidrage til en styrkelse og stor forskønnelse af dansk kirkegårdskultur.

Men håndbøgerne erstatter ikke den menneskelige faktor. Det er nødvendigt med stor indsigt og forståelse samt dygtige gartnere til at pleje de GRØNNE kirkegårde, for at anlæggene får det nærvær og den nerve, der karakteriserer de bedste kirkegårde. Det fordrer sans for det unikke og det konkrete.

1) Susanne Guldager, Palle Kristoffersen, Christian Philip Kjøller i samarbejde med Kirkeministeriet og Foreningen af Danske Kirkegårdsledere, 2010.

2) Peter Palladius, En Visitatsbog, Kbh. 2003.